

БАТЮК О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)

УДК 351.713.077

ОКРЕМІ ПОЛОЖЕННЯ ДОТРИМАННЯ ЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПРИ ПРОВАДЖЕННІ СЛІДЧИХ ДІЙ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Розкрито зміст основних положень щодо дотримання етичних аспектів при провадженні слідчих дій в установах виконання покарань.

Ключові слова: етика, мораль, засуджені, слідчі дії, установи виконання покарань.

Раскрывается содержание основных положений относительно соблюдения этических аспектов при осуществлении следственных действий в учреждениях выполнения наказаний.

Ключевые слова: этика, мораль, осужденные, следственные действия, учреждения исполнения наказаний.

In positions of the scientific article opens up an author maintenance of substantive provisions in relation to the observance of ethics aspects at realization of consequence actions in establishments of implementation of punishments.

Keywords: ethics, moral, convict, consequence actions, establishments of implementation of punishments.

Поведінку суб'єктів, які провадять слідчі дії, визначає комплекс взаємопов'язаних вимог: кримінально-процесуальні норми вказують, за яким порядком і в яких формах повинно здійснюватись розслідування загалом та провадження слідчих дій зокрема; положення криміналістичної тактики передбачають ефективні прийоми провадження окремих слідчих дій; етичні норми дають можливість оцінити моральну застосовність обраних прийомів; врахування особливостей психіки учасників слідчих дій дає можливість визначити психологічну застосовність тактичних прийомів.

Актуальність дослідження підтверджується ступенем нерозкритості теми – на даний час фактично немає наукових праць, які б чітко окреслювали положення дотримання етичних аспектів при провадженні слідчих дій загалом та в установах виконання покарань зокрема.

Науковий аналіз проблеми свідчить, що лише окремі питання дотримання етичних аспектів при провадженні слідчих дій в установах виконання покарань були предметом досліджень таких науковців, як О.Г. Колб, В.О. Коновалова, А.Ф. Коні, Ю.В. Кореневський, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'яничков, В.А. Сас, М.С. Строгович та ін.

Метою статті є розкриття змісту основних положень щодо дотримання етичних аспектів при провадженні слідчих дій в установах виконання покарань.

Проводячи аналіз наукової літератури, доцільно зазначити позицію Ю.В. Кореневського який справедливо вказує, що поведінку слідчого при виконанні службових обов'язків визначають три види правил: процесуальні, тактичні та етичні [1, с. 153]. Поряд з цим, на наш погляд, процесуальні норми передбачають форму і порядок досудового розслідування загалом та провадження окремих слідчих дій зокрема. Положення криміналістичної тактики дають можливість обрати оптимальну лінію поведінки, ефективні прийоми підготовки та проведення слідчих дій. Етичні норми поєднують застосування прийомів розслідування з вимогами суспільної моралі. Закон визначає зміст і форму розслідування, криміналістика – його методи, а етика – його моральні засади [1, с. 154].

На наш погляд, саме такі положення зумовлюють застосування в установах виконання покарань будь-яких тактичних прийомів та їх комплексів (комбінацій) у вигляді слідчих дій, а також систем слідчих дій, тобто тактичних операцій.

Слід зазначити, що обов'язковим при розслідуванні злочинів УВП є дотримання етичних засад підготовки і проведення слідчих дій. Оскільки саме етичними засадами криміналістичної тактики є моральні вимоги до поведінки особи, яка провадить досудове розслідування, та усіх інших його учасників. Мораль є одним із головних нормативних шляхів регулювання життєдіяльності суспільства та окремої людини, бо вона ґрунтується на загальнолюдських цін-

ностях і забезпечується громадськими оцінками та впливом. Вчення про моральні норми людської поведінки утворює етику. Основними вимогами етики при розслідуванні злочину є об'єктивність, зорієнтованість лише на законні рішення за власним переконанням, стійкість перед різними сторонніми впливами, дотримання принципу рівності перед законом, тлумачення будь-якого сумніву на користь учасника слідчої дії [2, с. 11].

На наш погляд, у положеннях криміналістичної тактики моральність і законність невіддільні, оскільки Конституція України та положення Кримінально-процесуального кодексу України передбачають моральні засади слідчих дій. Так, у ст. 28 Конституції України зазначено: "Кожен має право на повагу його гідності. Ніхто не може підлягати тортурам, жорстокому, нелюдському або принижуючому його гідність поводженню чи покаранню". У КПК України забороняються насильство та погрози, дії, що принижують гідність учасників слідчих дій або загрожують їх здоров'ю та життю (ст.ст. 22, 194 та інші).

Варто зауважити, що тактичні прийоми, на наш погляд, є способом дій людини щодо людей, тому існує проблема їх співвідношення з мораллю та моральністю. У практиці досудового розслідування мають місце випадки недотримання етичних норм при застосуванні тактичних прийомів. На це вказують дані, отримані у результаті нашого дослідження. Так, за результатами нашого дослідження, близько 36 % опитаних осіб, які провадять слідчі дії в установах виконання покарань, не зважають на моральний чинник при застосуванні тактичних прийомів, що не суперечать закону [3, с. 445].

На наше глибоке переконання, саме тактичний прийом відповідає моральним вимогам, якщо він не суперечить закону. Але конкретна ситуація зумовлює необхідність моральної оцінки процесу застосування тактичного прийому. Не лише засоби, якими досягається мета розслідування злочину, але й процес їх застосування повинні відповідати етичним нормам. Все, що суперечить цій вимозі, незастосовне, якщо б вигоди воно не дало розслідуванню. Ми погоджуємося із позицією В.О. Коновалової, яка зазначає, що тактичний простір повинен поповнюватися за рахунок пошуків, які ґрунтуються на наукових і моральних засадах, за рахунок прийомів, що не порушують правил встановлення об'єктивної істини [4, с. 105]. В той же час О.М. Васильєв вказував, що кожний законний тактичний прийом повинен бути оцінений за його моральністю в даній ситуації, в умовах його конкретного застосування [5, с. 7].

Слід зауважити, що науковці-криміналісти Національної академії внутрішніх справ Є.Д. Лук'янчиков і В.С. Кузьмічов досить правильно вказують на те, що тактичні прийоми не повинні принижувати честі й гідності учасників розслідування, негативно впливати на позицію невинного, спонукати до визнання неіснуючої вини, виправдовувати вчинення злочину і применшувати його суспільну небезпеку, сприяти обмові невинних або обвинуваченню винних у більшому обсязі, ніж це відповідає дійсності, ґрунтуватися на неінформованості обвинуваченого або інших осіб у юридичних питаннях, сприяти поданню неправдивих показань, застосуванню завідомо неправдивих даних, підривати авторитет правоохоронних органів [6, с. 48].

Варта підтримки й думка В.А. Саса, який вважав, що моральній оцінці повинні підлягати усі тактичні прийоми, а також процес їх застосування. При цьому необхідно враховувати, що моральний зміст тактичних прийомів та їх застосування вимагає відповідного ділового й етичного рівня особи, яка здійснює розслідування [7, с.132].

Аналізуючи погляди етичних аспектів у кримінальному судочинстві корифея науки кримінального процесу А.Ф. Коні, варто зауважити його слушну думку про те, що найкращі тактичні прийоми не забезпечать виконання завдань розслідування, якщо перебуватимуть у недобросовісних руках [8, с. 34-35].

Лише моральні вимоги без поєднання з іншими критеріями допустимості тактичних прийомів не можуть повністю забезпечити тактичну діяльність, оскільки дають їй лише етичну орієнтацію [9, с. 89]. Проте цінність цієї орієнтації полягає в тому, що завдяки їй особа, яка здійснює розслідування злочину, спроможна правильно визначити моральний зміст тактичних проблем і знайти правильні прийоми їх ефективного вирішення, особливо у тих випадках, коли закон не вказує на конкретне вирішення. Наприклад, такій особі немає потреби шукати в законі заборону насильства, брутальності тощо, оскільки вона володіє моральною ціннісною установкою на повагу і недоторканність особи.

На наш погляд, цінність етичних вимог для застосування тактичних прийомів під час

провадження слідчих дій в установах виконання покарань полягає у приведенні їх у відповідність до моральних цінностей суспільства, а особи, яка здійснює розслідування злочину, – до рівня взірцевого виразника суспільної моралі.

Важливим аспектом етичного розгляду тактики провадження слідчих дій в УВП є питання про введення особи в оману, оскільки застосовними в розслідуванні злочину є наукові, законні і етичні прийоми, які спрямовані проти злочину, на захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Правда і неправда – це етичні категорії, моральність і аморальність застосування яких визначається принципами суспільної моралі. Наприклад, виходячи з презумпції невинуватості та тактичних розрахунків, моральним є акцентування при розслідуванні на непричетності особи до злочину, ініціювання таким чином особи до відповідних показань, знаючи, що по-різному можна говорити неправду, а правда має один зміст.

На наш погляд, досить вдало зазначає В.П. Бахін, що введення особи в оману не означає зниження тактики розслідування злочину до рівня використання засобів злочинця, який протидіє встановленню істини, оскільки виходить зі змісту і моральності застосування її для встановлення істини, захисту прав і законних інтересів учасника розслідування [10, с. 30].

Доцільно наголосити, що процес провадження слідчих дій здійснюється з урахуванням особливостей психіки осіб, причетних до вчинення і розслідування злочину. У психологічному аспекті слідча дія виглядає як контактування особливостей психологічних станів учасників її підготовки та проведення. Виконавець дії повинен мати здатність до контролю своєї психіки і визначення психологічних станів інших учасників дії. Пізнання і врахування психіки засуджених, використання для цього допомоги компетентних фахівців є обов'язковою умовою тактики слідчих дій в УВП.

У наукових положеннях криміналістичної літератури, на наш погляд, досить влучно звертається увага на психологічний вплив під час розслідування злочинів загалом чи провадження окремих слідчих дій зокрема. Саме психологічний вплив, на наш погляд, може виступати одним із способів порушення етичних положень при провадженні слідчих дій в установах виконання покарань, так і засобом створення найбільш сприятливих умов для отримання правдивих фактичних даних.

Зауважимо, що В.О. Коновалова сутність психологічного впливу визначає комплексом прийомів, спрямованих на діагностику психологічного стану особи та обрання відповідних до неї найбільш ефективних прийомів проведення слідчих дій, і стверджує, що допустимий психологічний вплив вільний від примусу [11, с. 122; 4, с. 132].

Ми вважаємо, що одним із проявів психологічного аспекту тактики слідчих дій в УВП є психологічний вплив з боку засуджених на її учасників, а також на інших засуджених, які не залучені до розслідування злочину. Він здійснюється внаслідок інтересу, який проявляють засуджені до діяльності органу розслідування, провадження ним кримінальної справи, долі інших засуджених. Цей вплив, як вірно зазначає В.А. Сас, може мати два головні прояви:

а) позитивний – з приводу притягнення особи до кримінальної відповідальності, зміцнення правопорядку в УВП, участі в розслідуванні, спілкування з особою, яка провадить досудове розслідування, тощо;

б) негативний – з приводу помилок особи, яка провадить розслідування, невдоволення її досягненнями, своєю участю в розслідуванні, протидія встановленню істини, ненависть і злість з приводу діяльності осіб з-поміж засуджених і персоналу УВП тощо [12, с. 212].

На наш погляд, саме як позитивне, так і негативне ставлення до діяльності органу розслідування з боку засуджених має значний психологічний вплив на поведінку його учасників. Це може викликати тимчасові і стійкі, негативні і позитивні стресові стани, емоційні збудження тощо. Тому психологічний аспект тактики слідчих дій повинен передбачати заходи підтримки нормальної психіки учасників слідчих дій. Особа, яка здійснює розслідування злочину, лише за умови своєї врівноваженої психіки здатна приймати правильні тактичні рішення та забезпечувати їх реалізацію на належному морально-психологічному рівні. Психологічна готовність цієї особи та усіх учасників розслідування є обов'язковим елементом підготовки і проведення слідчої дії.

Тактика слідчих дій вимагає врахування особливостей психіки її учасників. Кримінально-процесуальний кодекс України дозволяє скористатися допомогою спеціаліста (психолога чи

педагога). Перевагою досудового розслідування злочинів засуджених є можливість використати допомогу наявних в УВП психологів і фахівців відділень соціально-психологічної служби, дотримуючись правил, встановлених наказом ДДУзПВП "Про затвердження Положення про відділення соціально-психологічної служби УВП" від 17 березня 2000 р. [13].

На наше глибоке переконання, при підготовці і проведенні слідчих дій в установах виконання покарань доцільно скористатися допомогою працівників відділення соціально-психологічної служби. Вони мають дані про склад засуджених, постійно контролюють їх поведінку, виконання ними розпорядку дня і вимог режиму, вилучають у них заборонені предмети, складають індивідуальні програми соціально-психологічної роботи із засудженими, сприяють соціально корисним зв'язкам засуджених, виявляють осіб, які потребують підвищеного контролю, надають усім службам УВП інформацію, яка має значення для безпеки (п. 14 вказаного Положення). Можливість скористатися допомогою спеціаліста не знімає з органу розслідування відповідальності за вирішення усіх питань кримінальної справи, зокрема психологічних. Щоб досліджувати поведінку засуджених, одержувати фактичні дані, психологічно безпомилково використовувати для цього тактичні прийоми і попереджувати негативні психічні наслідки, необхідно глибоко знати загальну і спеціальну (галузеву) психологію, якою щодо розслідування злочинів в установах виконання покарань є кримінально-виконавча психологія.

Таким чином, етичними засадами тактики слідчих дій, що провадяться в установах виконання покарань, є вимоги суспільної моралі, яких повинна дотримуватись особа, яка здійснює розслідування злочину. Відповідати вимогам моралі та етики повинні не лише тактичні прийоми, але й процес їх застосування. Оскільки законне і морально-етичне застосування тактичних прийомів, що реалізуються в рамках слідчих дій, неможливе без пізнання та врахування особливостей психіки засуджених, які беруть у них участь, що є обов'язковою умовою тактики слідчих дій в установах виконання покарань. Перевагою для органів досудового розслідування стосовно злочинів, вчинених в УВП, є можливість використати для вивчення особливостей психіки засуджених осіб знань і матеріалів психологів та працівників соціально-психологічної служби УВП. Варто запровадити використання саме комплексного правового й етико-психологічного підходу до організації підготовки і тактично правильного проведення слідчих дій в установах виконання покарань, це, на наш погляд, має допомогти у вирішенні всіх тактико-криміналістичних питань при розслідуванні злочинів в УВП.

Список використаної літератури:

1. Проблемы судебной этики / Под ред. М.С. Строговича. – М., 1974.
2. Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса. – М., 1969.
3. Окремі питання провадження невідкладних слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених в установах виконання покарань // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – Вип. 1 (2). – С. 442-452.
4. Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Следственная тактика: принципы и функции. – К., 1983.
5. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий. – М., 1981.
6. Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Тактические основы расследования преступлений: Учебное пособие. – К., 1989.
7. Сас В.А. Деякі проблемні питання, пов'язані з удосконаленням інституту слідчих дій // Вісник ЛІВС при НАВС України. – 2001. – № 1. – С. 128-135.
8. Кони А.Ф. Собр. соч. в 8-ми томах / Под общ. ред. В.Г. Базанова. – М., 1968. – Т. 4.
9. Гусейнов А.А. Социальная природа нравственности. – М., 1974.
10. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекция. – Симферополь, 1999.
11. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – К., 1973.
12. Сас В.А. Напряжки вдосконалення тактики слідчих дій // Вісник ЛІВС при НАВС України. – 2001. – № 2. – С. 210-216.
13. Про затвердження Положення про відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань: Наказ ДДУзПВП від 17 березня 2000 р. № 33.

Надійшла до редакції 03.04.2012

